

ПРОБЛЕМНІ НАУКОВІ ЗАДАЧІ ЩОДО ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО ЗАМОВЛЕННЯ ФАХІВЦІВ З ВИЩОЮ ОСВІТОЮ

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

Анотація

Доведено, що проблемним питанням державного регулювання замовлення фахівців з вищою освітою є насамперед відсутність визначених на законодавчому рівні пріоритетів розвитку економіки, які є споживачами продукту закладів вищої освіти, фахівців пріоритетних галузей на сучасному етапі та у перспективі. Проаналізовано відсутність механізму формування державного замовлення як за напрямками, так за кількістю потрібних фахівців з вищою освітою та його наслідки. Запропоновано заходи державного регулювання щодо приведення підготовки фахівців з вищою освітою майбутньої професійної діяльності.

Ключові слова: заклади вищої освіти, державне регулювання, пріоритети розвитку, потреба у фахівцях, планування, прогнозування.

Abstract

The problem of state regulation of the order of specialists with higher education is primarily the lack of legally defined priorities of economic development, which are consumers of higher education institutions, specialists in priority areas at the present stage and in the future. The absence of the mechanism of formation of the state order both on directions, and on quantity of necessary experts with higher education and its consequences is analyzed. Measures of state regulation to bring the training of specialists with higher education closer to future professional activity are proposed.

Keywords: higher education institutions, state regulation, development priorities, the need for specialists, planning, forecasting.

Глобалізація, маркетизація, інтернаціоналізація та діджиталізація створює умови до переходу національної системи вищої освіти до позитивних світових тенденцій та формує нові вимоги до рівня кваліфікації фахівців на ринку праці. Але неефективна внутрішня економічна та освітня політика з кожним роком поглиблює дисбаланс між номенклатурою спеціальностей закладів вищої освіти (надалі - ЗВО) в Україні та потребою у відповідній професійної підготовки фахівців з вищою освітою, що відображається:

- у невідповідності попиту та пропозиції;
- у невідповідності фахової підготовки професійної діяльності випускників ЗВО;
- у зростанні рівня міграції фахівців окремих галузей.

Діюче національне законодавство не передбачає механізмів регулювання збалансованої взаємодії підготовки фахівців з вищою освітою за державним замовленням відповідно до сучасних потреб економіки. Тому визначення пріоритетних галузей для підготовки фахівців з вищою освітою, які забезпечує сталий розвиток суспільного виробництва, визначення інституційного забезпечення реалізації поставлених завдань є надзвичайно актуальною задачею сьогодення.

В останнє десятиріччя на законодавчому рівні була спроба окреслити кроки до приведення у відповідність фахової підготовки майбутньої професійної діяльності випускників ЗВО без визначення конкретних механізмів. Стратегії реформування вищої освіти в Україні до 2020 року, опубліковані у грудні 2015 року, однією з цілей задекларовано створення належного зв'язку між ринком праці та системою вищої освіти. Слід підкреслити, що серед механізмів імплементації визначено регулярну діагностику ринку праці з метою раціонального використання бюджетних коштів на вищу освіту.

Відповідно до Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2021-2031 роки ризик невідповідності напрямів підготовки поточним і перспективним потребам ринку можна подолати лише за умови визначення державних пріоритетів розвитку економіки та запровадження державної програми підтримки відповідних напрямків вищої освіти [1].

Тому державне регулювання вищої освіти повинне бути спрямовано на випереджальне формування кадрового потенціалу. Ілюзія про те, що вільний ринок є самодостатнім та відповідним чином збалансує обсяг підготовки фахівців з вищою освітою потребам ринку праці, давно минула.

В праці [2] запропоновано заходи щодо посилення регуляторних функцій держави з питань узгодження ринку освітніх послуг та ринку праці, які пов'язані з незавершеністю реформування як

вищої освіти, так і практично усіх секторів економіки, а також з наявністю дисбалансу між пропозицією та попитом на ринку праці, причиною яких є невизначеність перспектив ринку праці.

Однак, як показує світовий досвід, ринок освітніх послуг складається із двох частин: перша, яка формується поза межами державних пріоритетів, а друга – затверджується, фінансується, стимулюється державою, оскільки відповідає законодавче визнаним пріоритетам розвитку держави. Треба зрозуміти, що саме держава є замовником та інвестором для підготовки фахівців з вищою освітою для пріоритетних галузей економіки. Але в Україні, не дивлячись на наявність державного замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою, немає відповідних пріоритетних напрямів їх підготовки у зв'язку з відсутністю на законодавче визначеному рівні державних пріоритетів розвитку економіки та окремих галузей.

Більш того розбіжність між напрямками фахової підготовки професійної діяльності випускників ЗВО з кожним роком збільшується, про що свідчить невідповідність фахової підготовки професійної діяльності серед осіб з вищою освітою, міграція молоді в інші країни, і як наслідок, неефективне використання бюджетних коштів на потреби вищої освіти. Ринок праці та ринок освітніх послуг за своїм соціально-економічним змістом потребують значного державного регулювання. Важливою передумовою у цьому є розрізненість інтересів бізнесу, держави та ЗВО.

У праці [3] доведено, що “одним із факторів, що забезпечує збалансований розвиток ринку праці, є надходження робочої сили у необхідному та достатньому обсязі та за розрізом професій та спеціальностей, а також задовольняє роботодавця якістю. Механізм, який визначає характер впливу цього чинника, є частиною процесу взаємодії ринків праці та освіти із точки зору процесного підходу”.

На сучасному етапі діяльність ЗВО можна охарактеризувати:

1. у визначенні обсягів і напрямів підготовки кадрів ЗВО здійснюють орієнтацію, в першу чергу, на попит з боку населення та на наявні ресурсні можливості, передусім кадрові (наявність певного складу професорсько-викладацького складу), тому доведені ліцензійні обсяги на підготовку фахівців з вищою освітою не відображають їх реальної потреби;

2. має місце суттєве відставання більшості ЗВО від рівня та темпу розвитку передових провідних галузей економіки країн світу, що виражається у застарілій матеріально-технічній базі, у слабкому розвитку вузівської науки та недостатньому рівні інформаційного забезпечення, що знижує якість підготовки фахівців. Повна стагнація науки, як складової діяльності ЗВО, яка в свою чергу, дозволяє при законодавче визначеному трансферту технологій суттєво зменшити державне фінансування ЗВО.

3. відсутність механізму формування державного замовлення як за напрямками, так за кількістю потрібних фахівців з вищою освітою. Але в теперішній час акцент робиться на взаємодію ЗВО з роботодавцями, державними центрами зайнятості та іншими агентствами зайнятості з питань вивчення попиту на фахівців та вимог до них, що призводить до відсутності балансу на загальнодержавному рівні між попитом і пропозицією на ринку праці фахівців з вищою освітою, труднощів з працевлаштуванням відповідно до отриманої кваліфікації тощо.

4. автономія ЗВО і подалі сприяє усуненню держави від освітнянських процесів, залишаючи за собою функції контролю (переважно за роботою ректорів, їх призначенням, акредитацією освітніх програм та ліцензійної експертизи, формування переліку спеціальностей та спеціалізацій ЗВО). Державне регулювання замінено саморегулюванням у сфері вищої освіти. В умовах запровадженої автономії ЗВО (крім пріоритетних професій), процес формування державного замовлення підготовки фахівців з вищої освіти ускладнюється.

У теперішній час при здійсненні державного регулювання взаємодії підготовці фахівців з вищою освітою та ринку праці необхідно брати до уваги:

- зменшення кількості абітурієнтів до ЗВО через демографічну кризу та низьку конкурентоспроможність на світовому ринку освітніх послуг, про що свідчать статистичні дані - кількість молоді за 20 років скоротилася на чверть [4];

- стрімкий розвиток процесу глобалізації ринків та пов'язаний з ним процес загострення конкуренції тому створення ефективної системи профорієнтації впродовж усього життя людини; прогнозування потреб ринку праці у працівниках та моніторингу поточних потреб у фахівцях певної фахової спрямованості, що здійснюють спеціально визначені інституції; запровадження спільної участі та відповідальності всіх зацікавлених суб'єктів взаємодії за досягнення результату; забезпечення ефективної системи підготовки та підвищення кадрів на виробництві є обов'язковими елементами;

- вплив ключових трендів на розвиток глобальної сфери зайнятості (автоматизація виробництва та робочих місць, революція в робототехніці, попит на аналітичне мислення, творчий потенціал і

гнучкість працівників, підвищення кваліфікації працівників, поширення дистанційної роботи і дистанційних форм навчання та освіти та цифрові освітні стратегії (digital education strategies) [5].

Однієї із загроз для нашої країни є втрата інтелектуального потенціалу, старіння населення за рахунок виїзду молоді для отримання європейської освіти та перетворення освітньої міграції на еміграцію через навчання.

В останнє десятиріччя одним із основних пріоритетів державної політики в системі вищої освіти було створення Національної системи кваліфікацій для взаємодії зв'язку між ринком праці та освітою, завдання співвідношення стандартів професій з освітніми стандартами та порядок їх оновлення. Правовою підставою стало стаття 37 Закону України «Про освіту» (надалі – Закон), структура і функціонування національної системи кваліфікацій повинні визначатися окремим законом, у чому й виникла необхідність у розробці проекту Закону «Про Національну систему кваліфікацій» відповідно до одинадцяти рівнів Національної рамки кваліфікацій, яка в тій час не є сприятливою для міжнародного визнання кваліфікацій, здобутих в Україні. Отже Закон зобов'язує Національне агентство кваліфікацій забезпечувати прогнозування потреб ринку праці у кваліфікаціях, а також розробити та вести реєстр кваліфікацій, який до цього часу так і не прийнятий.

Не дивлячись на науково доведену наявність державного регулювання у праці [6] “на законодавчому рівні в Україні спостерігається тенденція до втілення політики налагодження взаємодії вищої освіти з ринком праці”, наявність формування механізму державного регулювання щодо вищевказаної взаємодії не відбулося. Це ще більш посилює протиріччя, коли, з одного боку, здобувачі вищої освіти не мають можливості в повній мірі реалізувати себе на українському ринку праці. Але це відбувається в час, коли у європейському просторі створені умови за якими кожна людина повинна вільно почувати себе на ринку праці, вільно шукати і знаходити робоче місце, змінювати професію і вдосконалювати кваліфікацію. З іншого боку, суспільство не може розвиватися гармонійно без конкурентоспроможних фахівців, але проблема невідповідності ринку освітніх послуг потребам економіки України, коли значна частка фахівців, які здобувають вищу освіту, не працевлаштовується за фахом, держава і надалі продовжує практику необґрунтованого замовлення фахівців. Європейські рекомендації та стандарти вищої освіти вже приведені у відповідність до кращих світових практик з питань якості освіти та моніторингу працевлаштування випускників, в тому числі й за державні кошти де впроваджена концепція безперервного навчання.

Таким чином, незважаючи на позитивний світовий досвід та попри низки наукових праць, опублікованих за проблематикою процесу підготовки фахівців з вищою освітою (в тому числі за державним замовленням), в Україні так і не було сформовано дієву структуру, не визначені елементи та відповідні етапи порядку процесу підготовки фахівців з вищою освітою, невизначена взаємодія суб'єктів у галузі державного регулювання вищої освіти, спрямованих на досягнення результатів освітньої та економічної політики в умовах ринкової економіки та у контексті європейських вимог.

Для розв'язання задач приведення підготовки фахівців з вищою освітою майбутньої професійної діяльності та подолання негативних явищ необхідно:

- розробити дієву систему обґрунтування кількості підготовки фахівців відповідно до потреб економіки України та пріоритетів її розвитку, визначити елементи та відповідні етапи процесу підготовки фахівців з вищою освітою за державним замовленням;

- перерозподілити фінансування системи вищої освіти з метою забезпечення розвитку пріоритетних напрямів економіки відповідно до державних програм.

Виходячи з ієрархічності пріоритетів спочатку повинні бути розроблені загальнодержавні пріоритети, відповідно до них визначені конкретні цілі, які треба досягнути у процесі розвитку країни. А вже відповідно до них розробляти галузеві пріоритети, які не повинні суперечити державним. Початок роботи доцільно спочатку запровадити у бюджетній сфері діяльності, за держзамовленням (у сфері послуг освіти, культури, медицини, де більш стабільне можна спрогнозувати потребу у фахівцях) та гармонізувати ринок праці й ринок освітянських послуг. Але з часом визначити потребу у виробництві товарів та послуг, які базуються на потребах підприємництва та бізнесу.

Для здійснення такої послідовності дій в першу чергу необхідно визначити експертів або скласти експертні групи щодо визначення персонального складу. При цьому повинна бути розроблена багатетапна процедура стосовно відбору таких експертів із визначенням їх кваліфікаційного рівня для роботи в групах, що будуть визначати загальнодержавні пріоритети або галузеві. Після чого за наслідками роботи таких груп треба провести науково-технічний та економічний аналіз

запропонованих пріоритетів і вже на підґрунті його результатів визначити номенклатуру базових та критичних технологій.

Висновок: Державне регулювання вищої освіти має здійснюватися виключно відповідно до державних пріоритетів, перспектив розвитку національної економіки (її галузевої структури) та тенденцій європейського освітнього простору, а також базуватися на оцінці економічної ситуації в країні, результатах прогнозування, планування потреб у фахівцях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки [Електронний ресурс] / Міністерство освіти та науки України. - 2020. - 71 с. Режим доступу: http://www.reform.org.ua/proj_edu_strategy_2021-2031.pdf
2. Яценко Л.Д. Проблеми неузгодженості вищої освіти та ринку праці в Україні // Національний інститут стратегічних досліджень: аналітична записка, серія «Соціальна політика». - 2020. - № 14. - С.1-3.
3. Лавриненко Л.М. Ринок робочої сили як результат взаємодії ринку освітніх послуг і ринку праці. / Освіта, перспективи зайнятості та стійкість ринків праці : збірник тез доповідей учасників міжнар. наук.-практ. конф. 17 грудня 2020р. / НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». – Електрон.дані. – К., 2021. – 124 с. – Режим доступу : <http://ief.org.ua/docs/scc/18.pdf> с.48-50.
4. Статистична інформація: вища освіта в Україні. Державна служба статистики України. Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
5. Трендочініг ситуації на ринку праці: Світ, Україна, Харків. Звіт за результатами Desk Search червень-липень 2020. [Електронний ресурс] /Режим доступу: https://decentralization.gov.ua/uploads/attachment/document/845/Mapa_Profesiiv.pdf
6. Мосьпан Н. Вища освіта та ринок праці в Україні: десятиліття взаємодії. / Освітологічний дискурс, 2021, № 1 (32), с.20-38. Режим доступу : https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/34974/1/Mospan_OsvDis_2020.pdf

Аніпко Людмила Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», м.Харків, e-mail:ludbereza47@gmail.com

Anipko Lyudmyla - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute" Kharkiv e-mail:ludbereza47@gmail.com